

ПРОФЕСОР ДР АНДРИЈА ГАМС (1911–1997)

Поштована Миљо, цењене колеге, радници Правног факултета и пријатељи!

Завршио се напорни животни пут нашег драгог великог професора и пријатеља. Преко 60 година професор др Андрија Гамс се истицао својим научним, педагошким и блиставим правничким радом.

Професор др Андрија Гамс рођен је 6. јануара 1911. године у Суботици. Завршио је Правни факултет у родном граду и стекао докторат правних наука у Београду. Одбраном докторске дисертације: „Одговорност за радње трећих лица у приватном праву“ (1938), определио се за науку грађанског права. Успешно започету каријеру, научну и адвокатску праксу прекинуо је рат. Од 1941. до 1954. преживео је страхоте рата у злогласним заробљеничким логорима као резервни официр бивше Југословенске војске. У логорима се активно укључио у Народноослободилачку борбу од самог почетка. Непосредно после рата врши низ значајних дужности у правосуђу Војводине. Године 1948. изабран је за доцента за предмет Грађанско право на Правном факултету у Београду. Од тада непрекидно траје успон овог сјајног цивилисте и правног теоретичара не само југословенског већ и светског значаја.

Професор А. Гамс је објавио неколико стотина научних радова из области права, а посебно грађанског права. Нарочито се истичу дела: *Увод у грађанско право*, *Основи стварног права*, *Стварно право*, *Брачно и породично имовинско право*, *Сивојина* и многа друга. Сва ова дела су доживела велики број издања и представљају изузетан допринос науци грађанског права и правној теорији уопште. Као изузетан правник и ерудита, професор Гамс се није зауставио само на правној науци у ужем смислу речи; написао је и неколико изузетно запажених дела из опште цивилизације. Посебно се истиче дело *Библија у светлу друштвених борби*, у којем на својствен и оригиналан начин научно објашњава ову значајну друштвену област.

Професор А. Гамс је не само борац у науци, већ је и изузетно одважан борац за идеале правде и истине, па се принципијелно залагао у бурним годинама, 1968. и посебно 1971. и 1973, због чега је био и неправедно прогоњен. Све је то стоички издржао и духовно победио.

Професор А. Гамс потиче из сиромашне занатлијске породице из Суботице. Често је говорио: „Ја сам девето дете занатлије који је својим радом издржавао породицу.“ Вероватно је та околност из његовог детињства и младости утицала да наш драги про-

фесор постане упорни борац за истину и правду. Понекад је некое у тим својим настојањима изгледао и опор. Међутим, наша истина је била често опора. Није делио правду на малу и велику. Са истим ентузијазмом се залагао за правично решавање и тзв. „малих“ и „великих“ ствари. Сећам се са каквим је жаром деловао као председник Суда части Привредне коморе – истичући да Суд части није „музејски, украсни предмет“ већ да мора имати своју друштвену улогу. Професор Гамс није био „кабинетски професор“, њега је интересовала свака друштвена појава која се тичала права и морала. Био је изванредан и радо слушан говорник на научним скуповима, трибинама и другим јавним окупљањима. Његове изразе „у сенци друштвене својине“, „добри другови“, „вешти људи“, „корисне махинације“, „неформалне групе“, „интелектуалне силедије“ и сл. прихватала је јавност и они су постајали речи крилатице. Професор Гамс је био човек чврстог карактера. Сматрао је да моралне и правне норме морају имати одлучујућу улогу у друштву. Међутим, то његово настојање није увек наилазило на подршку средине. Није због тога малаксавао. Упорно се и даље борио за своје идеале правде, правичности и истине. Оно до чега је дошао у научним истраживањима смело је и искрено јавно износио и истицао у својим радовима. Није марио да ли ће се истина до које је дошао неке свидети или не. То је посебно дошло до изражаја у његовом капиталном делу *Својина*.

Професор А. Гамс није само изузетан правни писац. Он је велики педагог и друштвени и јавни радник. Зналачки је повезивао теорију и праксу. Генерације правника се сећају PRIMUSA и SEKUNDUSA, или примера „Ја вам дам мој сат – шта сте ви постали?“ Професору Андрији Гамсу припадало је најистакнутије место у наставном и педагошком раду на редовним и последипломским студијама Правног факултета у Београду. Многи правници су истицали и данас истичу да су били студенти професора А. Гамса и да су код њега полагали испит. Свима су остала у дубоком сећању надахнута предавања професора Гамса. Та предавања су са лакоћом уводила у најсложенија питања грађанског права и права уопште. Сигурно да је професор А. Гамс, поред свог изванредног талента, у своје научно и педагошко дело уграђивао и огроман труд. Он је велики и упорни радник. Полиглот, говорио је више светских језика. Био је професор светске класе. Нема правног факултета у свету који не би пожелео да у својим редовима има таквог професора. И Правни факултет у Београду се поносио нашим драгим великим професором. Чини ми се да му је за живота остао дужан, али ми, његове колеге, хиљаде његових студената и пријатељи, носимо га у својим срцима и трајној успомени.

Нека је вечно хвала професору А. Гамсу!

Нека му је слава!

Радомир Ђуровић

АНДРИЈА ГАМС

I

Успон Србије и југословенске идеје у другој и трећој деценији овога века довели су Андрију Гамса у додир са српским народом и он ће том народу остати привржен и одан целог живота.

Рођен је 1911. године као девето дете у сиромашној јеврејској породици у Суботици, на периферији нове државе. Промене које су тек наступале, како је сам сведочио, доживео је као велико олакшање. Аустроугарска је, иако правна држава, била и земља социјалних и националних неједнакости, са веома наглашеном мађаризацијом у угарском делу. Стварање Југославије утицало је да престану многе невоље које су притискале седмогодишњег дечака. „Са отвореним очима и зачуђено гледао сам“, рећи ће доцније, „одједном ме нико више није кињио, и ја сам био захвалан тим новим људима што су ме ослободили злостављања које деца у том добу болно преживљавају.“

Основну школу започео је у родном граду на матерњем, мађарском језику, и тек је у трећем и четвртном разреду научио српски, којим ће доцније као професор универзитета овладати до у танчине. Најизразитије обележје мађарског језика, онај особени и препознатљиви нагласак, задржао је до краја живота, што је његовом богатом и занимљивом излагању давало посебан шарм.

После завршене основне школе и гимназије, уписао се на новоотворени Правни факултет у Суботици, на коме је дипломирао 1933. године. Међу осталима похађао је и предавања професора Михаила Константиновића, са којим ће доцније сарађивати на Правном факултету у Београду, на Катедри за грађанско право.

После дипломирања и пошто је одслужио војни рок, радио је најпре као волонтер у суду, а затим повремено и као адвокатски приправник. Адвокатски испит положио је марта 1939. године. Иако је сматран за доброг правника, често је бивао незапослен, јер су ондашњи адвокати примали првенствено приправнике које су им пријатељи препоручивали, а државну службу није могао да добије. Желећи да се даље усавршава, уписао се 1934. године на докторски курс Правног факултета у Београду, као један од првих слушалаца из Суботице. До тада је већина правника из тих крајева ишла у Будимпешту или у Загреб. Усмени докторски испит положио је априла 1937, а докторску дисертацију под називом „Од-

говорност за радње трећих лица у приватном праву“ одбранио је новембра 1938. године, пред комисијом коју су сачињавали истакнути стручњаци наше правне науке: Велизар Митровић (као председник), Михаило Константиновић и Божидар С. Марковић (као чланови). Нешто касније, у предвечерје рата, дисертација је и објављена у Београду, 1940. године.

Ветрови рата прекинули су каријеру младог доктора правних наука. Седмог априла, сутрадан по бомбардовању Београда, резервни потпоручник Андрија Гамс пошао је као добровољац у Југословенску војску, али су га убрзо заробили Немци. У великој несрећи која га је задесила, имао је и нешто среће, ако се о срећи уопште може говорити. Захваљујући униформи југословенског официра, није отпремљен у концентрациони логор (Немци су поштовали ратне конвенције) у коме би га као припадника јеврејске националности чекала сигурна смрт. Био је у разним војним заробљеничким логорима, а најдуже у Оснабрику.

По повратку из заробљеништва радио је најпре у јавном тужилаштву у Суботици и Новом Саду, а затим је, маја 1948, изабран за доцента на Правном факултету у Београду, и тако је Андрија Гамс започео своју универзитетску каријеру.

Даље напредовање обележено је звањем ванредног професора 1955, и избором за редовног професора 1960. године.

У лето 1973. године, усред јунског испитног рока, редовни професор универзитета др Андрија Гамс удаљен је са Правног факултета у Београду и преведен у пензију.

II

Три су велике области којима се бавио професор Гамс: а) увод у грађанско право, б) стварно право, в) друштвена теорија. Прве две су биле предмет научног истраживања и истовремено наставног рада на Правном факултету, трећом се бавио само научно, и то претежно после удаљавања са факултета. Кад је реч о правним наукама, може се слободно рећи да је професор Гамс поставио основе и изградио контуре наставних предмета Увод у грађанско право и Стварно право на Правном факултету у Београду. Треба напоменути да су његове књиге из ових области представљале уџбенике са највећим угледом у земљи, који су били коришћени и на другим правним факултетима а не само у Београду. Уосталом, књига *Основи стварног права* доживела је осам издања, а *Увод у грађанско право* седамнаест (при чему је у последњим издањима сарађивала професорка Љиљана Ђуровић). Већ ова чињеница, сама по себи, довољно говори о вредности његових

радова. Књиге су настале као резултат научног истраживања и продубљеног изучавања правних институција у нашем друштву и њиховог поређења са иностраним искуствима. У праћењу основних правних токова у другим правним системима, професору Гамсу је помагало знање страних језика; поред српског и матерњег мађарског језика, служио се немачким и француским, а познавао је и енглески и руски. Велика ерудиција, изузетно познавање марксизма и других филозофских и социолошких теорија обогаћивало је садржину његових предавања и научних радова, а ретка јасноћа и леп стил излагања омогућавали су студентима и осталим његовим слушаоцима, као и читаоцима, да прихвате и асимилују његове идеје.

Поред наведених уџбеника из области које је предавао на Правном факултету, објавио је и књигу *Брачно и породично имовинско право*, која је такође доживела више издања.

Због ограниченог домаћаја српског језика, наши наставници ретко имају прилику да се подвргну иностраним оценама, а излагање на страним језицима, готово увек, означава мањи или већи хендикеп. Стицајем околности, о дOMETИМА научног рада професора Гамса могао је да се изјасни један правник са енглеског говорног подручја – А. Г. Клорос (Chloros), професор упоредног права на Кингс колеџу (King's College) Универзитета у Лондону. У својој књизи о југословенском грађанском праву, проф. Клорос је поводом два тада водећа уџбеника у Југославији (А. Гамс: *Основи стварног права*, четврто издање, 1966; В. Спаић: *Стварно право*, треће издање, 1962) рекао:

„Ове књиге садрже честа упућивања и наводе из судских одлука. Природно је стога што сам се у погледу информација ослањао на ове уџбенике и желео бих да истакнем колико дугујем у том погледу обојици аутора. Иначе, било би веома тешко прикупити сав материјал који ми је био потребан. Било би неугодно да упоређујем ове две књиге: књига професора Спаића је изузетно јасно написана, али четврто издање уџбеника професора Гамса садржи много нових материјала и обухвата битне промене у праву до којих је дошло између 1964. и 1966. године. Стога сам се више ослањао на ову књигу. Такође, у њој се на крају излагања налазе законски текстови, исцрпна библиографија и листа важећих закона, што је од велике важности за проучавање постојећег законодавства.“

III

По природи свог наставничког позива и рада на Правном факултету у Београду, професор Гамс је обрађивао низ питања у

областима увода у грађанско право и стварног права. Али нису све теме за њега имале подједнак значај. У центру његовог научног интересовања налазило се откривање смисла и разумевање човековог постојања и односа у друштву. Отуда је испитивање појединих правних институција привлачило његову пажњу само ако је представљало нову етапу у истраживању све дубљих слојева човековог економског и социолошког бића и у том смислу означавало кључ за његово разумевање. Тако су у области увода у грађанско право (или општег дела грађанског права) његова истраживања била упућена пре свега на појам имовине и појам кауза у уговорима. Оба питања су се односила на утицај економских појава на правне појмове и указивала су на повезаност грађанског права и економске основе друштва.

У оквиру стварног права, у средишту професорових истраживања налазило се питање својине у разним појавним облицима и аспектима. Разуме се, право својине је иначе најважније питање у стварном праву и спада у најзначајније теоријске проблеме грађанског права уопште. Али за професора Гамса је истраживање својине имало још дубљи смисао, јер га је водило ка разумевању човекове природе и друштвених односа. Отуда је пажња коју је поклањао овом проблему вишеструко премашала бављење осталим институцијама стварног права (хипотека и заложно право уопште, стварне и личне службености, државина итд.). Он се својином бавио пасионирано, почевши од првих предавања на Правном факултету па до последњих дана живота.

Већ од првог издања уџбеника *Стварно право* (1949) могло се наслутити каква је улога намењена својини, којој је посвећен далеко највећи део излагања. У следећим издањима уџбеника својина ће задржати ово повлашћено место и улогу у објашњењу утицаја економских односа на право уопште и на стварно право напосе. Према становишту аутора, својински односи одређују структуру друштва, „а својина као 'надградња' над основним економским односом – присвајањем одређује у основи структуру нормативног па и правно-нормативног уређења друштва“. На другом месту ће рећи да „привредни и друштвени систем у којем се производи роба је она база на којој се развија грађанско право као надградња“, а у продужењу те идеје у стварном праву, „да приватна својина као непосредна правна надградња над робом индукује и цео систем имовинског права, а у дубљој перспективи поделу права на приватно (имовинско) и јавно. Основна тенденција робе да се слободно размењује на тржишту, пројигира се у праву у начело аутономије воље.“

Формулишући на наведени начин полазишта свога схватања о својини, професор Гамс рано поставља основе своје научне независности у односу на официјелна гледишта, па је често сам био супротстављен веома ауторитативним мишљењима оних теоретичара који су били блиски ставовима званичне политике.

Особито су се биле распламсале расправе о појму и правној природи друштвене својине. Ослањајући се на своја становишта о робној производњи и о својини као њеној надградњи, професор Гамс је у својим радовима изградио једну логичну, кохерентну и веома једноставну теорију о друштвеној својини као подељеној својини. Према тој теорији, друштвена својина је сложено, комплексно право и има више носилаца (а сви носиоци су друштвене организације, што ће рећи друштвено-политичка заједница, радне организације, и сл.), и то са разноврсним овлашћењима. Отуда је друштвена својина подељена својина и састоји се од две групе овлашћења која чине јавноправну и грађанскоправну компоненту. Грађанскоправна компонента је израз првог основног кретања у друштву, тј. робе, робног (карактера робне производње), а јавноправна је израз другог основног кретања – усмеравања (планирања). „Јавноправну компоненту чине пре свега она овлашћења политичко-територијалних заједница по којима, на основу свог својства носиоца јавне власти и под јавноправном санкцијом, заједница може присвојити један део укупног прихода привредне организације или другог друштвеног правног лица.“

Насупрот томе, грађанскоправну компоненту чини право коришћења привредне организације. То је најважније имовинско право које имају предузећа, и како представља надградњу над робом, оно мора садржати два основна овлашћења: овлашћење слободног коришћења и овлашћење располагања. Истина, пошто су код нас роба и робно тржиште ограничени, и право коришћења као грађанскоправна компонента ограничено је законским оквирима који означавају јавноправну компоненту.

И поред наведених ограничења, теорија о подељеној својини доводила је до консеквенци које су, мада неизречене, јасно наговештавале на шта се мисли. Иако су је због њене једноставности радо прихватили судије и уопште правници у пракси, теорија о подељеној својини, са ретким изузецима, наишла је на готово јединствени фронт одбијања, па се и на њу и на њеног творца сручила права лавина оспоравања и друштвене критике. Уверен у исправност својих погледа, професор Гамс је истрајавао у њиховој одбрани не осврћући се на тешкоће и нападе који су долазили са многих страна. Понекад је изгледало да су појединци, присталице официјелних становишта, сма-

трали својим задатком да се опробају у теоријској критици схватања професора Гамса и у полемици са њиме.

Епилог је познат. Бројна теоријска схватања однео је са собом дах времена. То особито важи за тзв. несвојинску или несвојинскоправну теорију друштвене својине. И поред тога, теорија о подељеној својини и данас има вредност документа о једном времену које је за нама.

Сатисфакција је дошла са стране одакле се најмање могла очекивати. А. Г. Клорос се у својој анализи својине у Југославији у првом реду ослањао на теоријске радове професора Гамса.

У предговору књиге *Yugoslav Civil Law*, професор Клорос му је посветио следеће речи:

„Такође се са задовољством сећам гостопримства са којим сам био приман на универзитетима у Београду, Загребу, Љубљани, Новом Саду и Сарајеву. Посебно бих желео да захвалим Андрији Гамсу, професору Универзитета у Београду, чија сам предавања слушао у току једног семестра и са којим сам редовно расправљао о проблемима и питањима која су ме интересовала.“

IV

У даљем току својих истраживања о својини професор Гамс је, поред економских и социјалних услова, све више пажње обраћао антрополошкој и психолошкој димензији овог феномена.

Тако је приликом одласка у Енглеску, где је држао предавања на позив Кингс колеџа, као мото свога излагања о својини навео речи које је Блекстон (Blackstone) оставио у својим коментарима.

„Нема ничег што толико подстиче машту и узбуђује страсти човечанства, као право својине: та јединствена и деспотска власт коју један човек захтева и врши на стварима у спољњем свету искључујући у потпуности права било ког другог појединца.“

После удаљавања са Правног факултета, ова тежња човечанства још више је привлачила пажњу А. Гамса. Раније га је својина занимала ако не искључиво, онда првенствено као основ економске и друштвене структуре – сада је његово истраживање упућено на дубље слојеве човекове личности, и на његов однос према стварима у спољњем свету и према другим људима.

У делу монографског карактера, под речитим називом *Својина* (штампано 1987), професор Гамс је својим схватањима о својини као правној, друштвеној и економској институцији и о карак-

теру друштвене својине у нас, дао завршни облик. За ту књигу добио је *Нинову* награду за публицистику 1987. године. У њој је изнео схватање о несвојинском карактеру друштвене својине и изложио критици основне постулате система самоуправљања.

V

На крају, када се све сведе, иза професора Андрије Гамса остаје велико дело које ће, уверен сам, и у области грађанског права и у области друштвене теорије, дуго трајати.

Четврт века наставе на Правном факултету у Београду и исто толико развијања научних дисциплина увод у грађанско право и стварно право од њиховог постављања у нашој теорији – неодвојиви су од његовог имена и његове личности.

Његова схватања о својини и посебно теорији о друштвеној својини као подељеној својини, остају трајни део научног наслеђа.

Може ли се уопште Правни факултет за тих двадесет и пет година у научном и наставном погледу замислити без професора Андрије Гамса, када је он инкарнирао и симболизовао много од онога што је београдски Правни факултет дао у тој области?

Подсетимо да је професор Гамс добио само једно званично признање (Орден заслуга за народ са сребрном звездом, 1963) и да је највише на шта је могао рачунати било опору поштовање идејних противника, који му нису могли оспорити ни посвећеност научном истраживању ни морални интегритет.

„Ни од кога ништа нисам добио и зато никоме ништа не дугујем“ – могао је са гордошћу рећи, али је скупо плаћао своју независност.

Изрази поштовања ипак га нису мимоишли у потпуности. Пети сусрет југословенских правника, на Копаонику 1991. године, био је посвећен др Андрији Гамсу, професору Универзитета у Београду, без чијих се радова о својини не може замислити наука грађанског права у Југославији.

Удружење правника Србије, на скупштини одржаној 17. маја 1997, прогласило га је за свог почасног члана.

И то је све. Шкрта награда за велико дело.

Нека је слава и хвала професору Андрији Гамсу.

Миодраг Орлић

СЕНИМА АНДРИЈЕ ГАМСА

После мучног расанка јуна 1973, када је практично избачен са овог факултета, у петак 3. октобра 1997. проф. Андрија Гамс нас је заувек напустио. Мој је задатак да кажем коју реч о његовом трновитом путу и заиста ретком карактеру.

Рођен је на почетку овог века, 1911. године, у сиромашној јеврејској породици, као најмлађи од деветоро деце. Његови родитељи су заиста морали имати вредне руке да подигну и нахране толико гладних уста. Тако бројна породица није била у стању да збрине и добро уда све кћери, нити да високо образује све синове. Али је зато најмлађи Андрија, захваљујући и несебичној помоћи свог старијег брата, вредног и умешног трговца тканинама, постигао све што се у његовој родној Суботици могло стећи – положио је велику матуру и дипломирао на Правном факултету, и то са најбољим оценама. А потом је дошао у Београд да на нашем Правном факултету стекне и највише звање доктора правних наука. Иако је желео да се потпуно посвети науци, морао је да ради као адвокатски приправник, пошто новчана помоћ његовог старијег брата није више била довољна. Већ у својој двадесет и седмој години, 26. новембра 1938, пред комисијом коју су чинили Чедомир Митровић, Михаило Константиновић и Божидар С. Марковић, одбранио је докторску тезу под насловом „Одговорност за радње трећих лица у приватном праву“. Све је, дакле, говорило да овако вредном и даровитом зналцу ништа није могло стајати на путу стварања блиставе универзитетске каријере.

Нажалост, ма колико веровали да смо сами ковачи своје среће, у чему има много истине, изгледа да неки други чиниоци предодређују наш животни пут. За старе Грке те силе биле су *ананке*, што преводимо већ заборављеном речју усуд, и *моира*, која означава судбину. Усуд је увек јачи од судбине. То је оно што је приликом рођења уписано и што се ни на који начин не може изменити. Гамсов усуд било је јеврејство које је неумитно одређивало однос према њему кад год је био на животном раскршћу, суочен са највећим искушењима. За разлику од усуда, судбина нема ту врсту неумитности и с њом се човек може борити, па и привремено одложити њено дејство, иако ту битку с властитом судбином, сем ако није истински херој, на крају губи. Гамсова судбина била је његов карактер – чврст као стена, непоколебљив, самоуверен, чворноват, а за оне савитљивије око њега и помало неугодан. Кажу да карактер на старогрчком значи зарез, дубоки зарез у камену, па се због тога и слова на енглеском означавају као карактери (*characters*), јер су првобитно урезивана у камене плоче. А оно што се у камен једном уреже, ни буре времена ни животне непогоде не могу више да измене, сем да мало поравнају и заобле оно што је већ урезано.

Чврст, непоколебљив, одважан и помало пркосан карактер штитио је проф. Гамса од моралних падова и посрнућа којим су подлегали његови савременици, али му је у исти мах ускраћивао не само брзи успех у животу и каријери, него понекад и оно што је с тешком муком заиста заслужио. Још током служења војног рока по окончању редовних студија имао је неприлика као наводни мађарски националиста, јер је у друштву мађарских регрута певушио мађарске песме. То му ипак није сметало да стекне чин резервног официра, који му је касније у доба рата као Јеврејину спасао живот. А када је дипломирао, с правом је очекивао професуру на Правном факултету у Суботици, основаном, поред осталог, и због изучавања мађарског прецедентног права, које се и даље примењивало на територији Барање, Бачке и Баната. Тога ради замолио је једног од наших најугледнијих старијих професора, тих година и министра у краљевој влади, да га препоручи за доцента у Суботици. Овај га је, с очигледном nelaгодношћу, упитао: „А шта сте ви, колега Гамс, по националности?“ Схвативши у магновењу на шта ово питање циља, Гамс је пркосно одговорио: „Ја сам Мађар!“ На то је старији професор узвратио: „Штета, да сте оно што сам мислио да ви јесте, можда би се нешто и могло урадити.“

Рат који је убрзо уследио суочио је њега и његову породицу с највећим животним искушењима. Како је пао у заробљеништво као официр Југословенске војске, упућен је у официрски заробљенички логор у Оснабрику, уместо да попут свог рођеног брата који је убијен 1944, сконча у неком од бројних концентрационих логора смрти за Јевреје. Живот му је, иначе, поштеђен захваљујући мање познатом спору између Gestapo-а и Wehrmachta-а. Док је Gestapo захтевао да се сви Јевреји, укључујући и заробљене офицере поражених држава, одмах упуте у концентрационе логоре смрти, Wehrmacht је сматрао да, због могућих репресалија према властитим војницима у савезничким заробљеничким логорима, заробљени војници Јевреји морају задржати, док рат траје, статус заробљеника утврђен женевским конвенцијама.

Па ни такав статус ратног заробљеника није заштитио Андрију Гамса од злослутне море, нарочито када је преко звучника слушао Хитлеров крештав глас и његову погибелну претњу: „Јевреји се морају истребити!“ Говорио ми је да га је и после рата понекад у сну мучио кошмарни приказ рушења негдашњег ланчаног моста преко Саве на почетку Бранкове улице.

Већ у заробљеничком логору, док је то било опасно, почео је да испољава своја левичарска прокомунистичка опредељења, што га је, у доба расула после немачке капитулације, довело у велику опасност приликом жучне расправе са двојицом, као од

брега одваљених, официра лојалних ђенералу Дражи Михаиловићу. А по повратку у Југославију ставља се у службу новог поретка. Није одмах добио оно што му је као доктору наука припадало, него је као обичан правник био помоћник покрајинског правног тужиоца у Новом Саду. У том својству понекад му је западало и оно што су његове колеге тужиоци вешто избегавали – присуствовање извршењу смртне казне стрељањем, што у сећање урезује страشان, неизбрисив приказ.

Тек 1948. изабран је за доцента Правног факултета у Београду. То га је можда и спасло већих неугодности, јер због преласка у Београд није морао да се изјашњава о Резолуцији Информационог бироа, пошто неко време није био, како се то онда говорило, партијски повезан. Био је, иначе, од оних људи који нису могли да се на први миг из Централног комитета бацају блатом на онога који је до јуче кован у звезде. Знајући да су постојаност у уверењима и логичка кохерентност у мишљењу биле за њега и питање части, његови супарници на факултету на сва уста су га оговарали како, као поборник државног социјализма и класичног појма својине, не може искрено да прихвати све тековине самоуправљања, а нарочито друштвену својину, која у исти мах и јесте и није својина.

Много горе од тога било је повремено шиканирање професора Гамса и ускраћивање онога што је другима нештетиме давано. Дуго је, на пример, становао у негдашњој цркви, што је њему самом, помало цинику, пружало прилику да на предавањима каже како и *res communis* може понекад да постане предмет субјективног, станарског права. Од свих својих исписника, последњи је добио одговарајући стан, па и то уз тешке муке, саплитања и неизвесности до самог уручења решења и кључева. Иако је докторирао још 1938, у звање редовног професора унапређен је скоро у исто време кад и његов млађи колега који је докторирао почетком педесетих година. Приликом избора декана дуго времена после рата поштовало се начело сениората, то јест временски редослед унапређења у највише звање, којег се ми и данас држимо приликом гласања за избор у наставно звање. Када је, пак, на проф. Гамса стигао ред да буде декан, одједном се ово начело сметнуло с ума, па је речено да убудуће за декана треба бирати човека од највећег поверења свих „структура“ на факултету.

Све је то проф. Гамс стоички подносио. И не само да је примао ударце, него је умео и да узвраћа, и то без оклевања, по цену ризика, а увек духовито и готово цинично, па су се његове досетке дуго памтиле и ко зна колико пута препричавале.

Искрено је волео посао који ради и студенте којима предаје, нарочито оне највредније и најбоље. Није му било тешко да своје студенте посећује и на радним акцијама, па је 1961. по ондашњим

макадамским путевима стигао чак у Прждево крај Вардара. На испитима је био строг и праведан. Када би понеко мољакао за прелазну оцену, објашњавао би да је то изван његове моћи, јер он на испиту врши само надлежност, никако субјективно право.

Међу колегама, међутим, није био омиљен због свог оштрог језика и учесталог указивања и на најмању злоупотребу. Нарочито није била радо примана његова склоност да се јуначи и надмеће у критици ондашњег режима, јер је тиме оне друге, наводно умереније и одмереније, суочавао с властитом савитљивошћу и кукавичлуком. Зато су вребали прилику да га ухвате у раскораку не би ли му задали одсудан ударац. На то није требало дуго чекати.

Године 1971. водила се жучна расправа о нацрту амандмана на Устав СФРЈ у којој је професор Гамс својом смелошћу опет предњачио, па је, поред осталих, и због његовог прилога забрањен број *Анала* у којем је та расправа објављена. А онда су тадашњи „либерали“ у српском врху, Марко Никезић и Латинка Перовић, на изричит захтев Јосипа Броза, решили да утамниче нашег професора Михаила Ђурића. Одани Ђурићеви пријатељи то нису могли ћутке поднети, па су саставили петицију којом се захтевало Ђурићево помиловање. Када су Војислав Коштуница и Данило Баста посетили проф. Гамса, он је без речи потписао. Касније ми је рекао да је одмах наслутио да то Ђурићу неће много помоћи, а да ће потписницима грдно нашкодити; али да то није могао да каже тим младим људима да они, не дај Боже, не би помислили да се он боји.

Иако је, под притиском и уценом, ова петиција повучена пре него што је послата министру правосуђа, на факултету се одмах подигла хајка на непокорне главе које треба одстрелити. Прва је била Гамсова, наводно због тога што је међу потписницима петиције био најстарији, па тиме и најодговорнији. Најпре је у јунском испитном року 1973. један од наставника одбио да са Гамсом, као озлоглашеним непријатељем народа и државе, седи за истим столом приликом комисијског испита, а потом је декан одузео професору Гамсу већ уручене испитне спискове. Знајући шта га чека, а да би избегао дуге године самоће и понижења, решио је да његов потез буде први: одмах је поднео захтев за раскид радног односа, покупио своје ствари из кабинета, па чак и сам скинуо плочицу са својим именом. Захваљујући двоструком збрајању година проведених у заробљеништву, у шездесет и другој години постао је пензионер, мада су тада универзитетски професори одлазили у пензију тек у својој седамдесетој години.

Под великом незаслуженом неправдом слабије личности обично посрћу, па и неповратно пропадају. Професора Гамса је таква неправда још више очврснула и усправила, па је нама, који

смо га посматрали духовним оком, изгледао прав као стрела, иако је, споља гледано, увек био мало погрбљен. Баш зато су те године његове изопштености из наставе и јавног живота биле и његове најплодније године.

По одласку у пензију написао је и објавио чак пет књига, од којих је само једна – *О својини* – била посвећена предмету који је некада предавао. У њој је сабрао своја најдубља промишљања ове кључне правне установе, да би затим препустио млађим колегама да наставе тамо где је он у стварном праву стао. А потом се посветио историји политичких идеја, психоанализи и социјалној филозофији. Тако су настале две вредне књиге: *Фројд о друштву*, 1988, и *Нагон и норма, Јушеви и бесиућа културе*, 1995.

Напослетку су га непомућена национална самосвест и морална одговорност подсетиле на дуг свом корену, роду и племену – роду Аврамовом и племену Израилевом. Захваљујући томе, написао је књигу *Библија у свейлу друштвених борби*, која је доживела више издања, да би 1993. био објављен њен делимично проширен извод под насловом *Библија и модерна друштвена мисао*. У тој књизи је показао да јеврејски монотеизам, секуларно гледано, садржи и једнакост пред законом и једнаку правну ограниченост свих, па и самог цара „...да се не би подигло срце његово изнад браће његове, и да не би одступило од ове заповијести ни на десно ни на лијево, да би дуго царовао он и синови његови у Израилу“ (*Петта књига Мојсијева*, XVII, 20).

Године 1933, баш када је Хитлер дошао на власт, Михаило Константиновић је, приликом расправе међу суботичким студентима права, споменуо познату изреку: „Срамота је порећи своје порекло, али је такође срамота окривити другог због његовог порекла.“ Професор Гамс је добро знао ко је и шта је и од кога потиче. Тиме се чак и поносио, јер је био свестан своје припадности том нераскидивом ланцу који, по јеврејском предању, још од искона повезује мртве, живе и још нерођене. Зато је своје последње велико дело *У израћању за Богом* посветио трагичном историјском путу свог народа – јеврејског народа.

Његово порекло и самосвест нису га, међутим, спречавали да не само цени него и воли друге народе. Због језика који је од мајке научио и културе која је на том језику била оваплоћена, духовно су му најближи били Мађари, и то никада није крио, чак ни кад је то могло да му штети. Али су му срцу најближи били Срби. Нас Србе истински је волео и увек бранио, понекад чак и жешће него што смо сами то чинили. Зато му је једном приликом у атељеу покојног Миће Поповића, у којем се редовно састајао некада чувени Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања, Младен Србиновић у шали рекао: „Драги професоре, говорите као да се ви презивате Србиновић а ја Гамс.“

Такав је ето био наш незаборавни професор Андрија Гамс. Мада је његов живот и живот његове браће и сестара био и мукотрпан и тежак, препун великих недаћа и страшних искушења, то никада није могло да поремети његов унутрашњи мир и спољашњу ведрину. На крају се показало да је Бог према њему био праведан. Подарио му је дуг живот, знатно дужи од века оних који су у његов живот уносили несрећу и немир. А како је проф. Гамс заиста умро као истински праведник, ваља се надати да ће и према њему потоњи нараштаји бити праведни, те да ће у историји нашег факултета и правне науке заиста добити место које заслужује.

Коста Чавошки